

मानसिक आरोग्य सेवेतील कृत्रिम बुद्धिमत्तेच्या भूमिकेचा अभ्यास (A study on the role of Artificial intelligence in mental health care)

सहा. प्रा. राजेंद्रकुमार नरसिंग डांगे

विश्वासराव रणसिंग महाविद्यालय, कळंब - वालचंदनगर.

मोबाईल क्रमांक:- ९९६०२०६७८०

ई-मेल:- rndange1972@gmail.com

प्रस्तावना :-

कृत्रिम बुद्धिमत्ता ही मानसिक आरोग्य सेवेमध्ये अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे. नागरी स्थलांतर, औद्योगिकीकरण, यांत्रिकीकरण, दळणवळण, संदेशवहन यामुळे मानवी जीवन गुंतागुंतीचे बनलेले आहे. त्यामुळे जीवनाचा आकृतीबंध बदललेला दिसून येतो. तेव्हा मानसिक आरोग्याच्या समस्या मध्ये भर पडलेली आढळते. उदा. चिंता, वैफल्यग्रस्तता, आत्महत्याप्रवणता, असुरक्षितता, एकाकीपणा अशा सर्व परिस्थितीचा विचार केला. तर सध्याच्या काळात मानसोपचार तज्ञांची कमतरता आणि मानसिक आरोग्य समस्यांचा वाढता आलेख पाहता कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) एक प्रभावी साधन म्हणून उदयास येत आहे. तसे पाहिले तर कृत्रिम बुद्धिमत्ता हा मानव इतिहासातील परिवर्तनकारी टप्पा असून तिचा उपयोग मानव कल्याण, समावेशक विकास यासाठी झाला पाहिजे. हे भारतात होत असलेल्या इंडिया ए आय इम्पॅक्ट या आंतरराष्ट्रीय परिषदेत सांगितले जात आहे. जर (ए आय) लायोग्य दिशा मिळाल्यास मानवी क्षमता अनेक पटीने वाढवून प्रगती साधता येईल.

संशोधनाची उद्दिष्टे (Research Objective):-

- 1) मानसिक आरोग्य सेवेतील कृत्रिम बुद्धिमत्तेच्या भूमिकेचा अभ्यास करणे.
- 2) कृत्रिम बुद्धिमत्तेमुळे मानवी क्षमता वृद्धिगत होतात का ते पाहणे.
- 3) कृत्रिम बुद्धिमत्तेमुळे मानसिक आरोग्याचे संवर्धन होते का ते पाहणे.

संशोधन पद्धती (Research method):-

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये दुय्यम स्रोताचा वापर करण्यात आला असून त्यामध्ये प्रकाशित, अप्रकाशित लिखाण,संदर्भ ग्रंथ, नियतकालिके, साप्ताहिके, इंटरनेट यांचा वापर केलेला आहे. .

चर्चा (discussion):-

जागतिक आरोग्य संघटने(WHO) ने मानसिक आरोग्याची व्याख्या अशी केली आहे .की, अशी एक कल्याणकारी अवस्था आहे. की, ज्यामध्ये व्यक्तीला स्वतःच्या क्षमतांची जाणीव असते .ती जीवनातील सामान्य ताण-तणावाचा सामना करू शकते.उत्पादक आणि फलदायी काम करू शकते. आणि समाजासाठी योगदान देण्यास सक्षम असते .

थोडक्यात मानसिक आरोग्य म्हणजे शारीरिक आणि मानसिक दृष्ट्या सुदृढ राहून आनंदी आणि कार्यक्षम जीवन जगण्याची स्थिती

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (Artificial intelligence) :-

कृत्रिम बुद्धिमत्ताही संकल्पना संगणक शास्त्राशी संबंधित संगणक तंत्राच्या विकासाने मानवी जीवनात मोठी क्रांती घडवली. संगणकाकडून वेगवेगळी कामे करून घेणे शक्य झालेले आहे. प्रगत संगणकाकडे मानवी बुद्धिमत्तेप्रमाणे अनेक क्षमता आहेत. जसे स्मरण, माहितीची साठवणूक, अचूक निर्णय ,वेगाने काम

करण्याच्या क्षमतेत वाढ आणि अन्वयार्थ काढणे ,समस्या विवेचन करणे विविध अर्थाचा शोध घेणे ,तर्क करणे ,सामान्य निष्कर्ष आणि अनुमान प्रस्थापित करणे या संगणकातील विविध क्षमतांना कृत्रिम बुद्धिमत्ता असे म्हणतात थोडक्यात कृत्रिम बुद्धिमत्ता ही संकल्पना व्यापक असून यात विविध घटक अंतर्भूत आहेत.

कृत्रिम बुद्धिमत्ता ही मानसिक आरोग्य सेवेत अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे.सध्याचा काळ विचारात घेतला तर मानसोपचार तज्ञांची संख्या आणि मानसिक आरोग्य समस्यांचा वाढता आलेख पाहता कृत्रिम बुद्धिमत्ता (ए आय) एक प्रभावी साधन म्हणून अस्तित्वात येत आहे.

मानसिक आरोग्य सेवेतील(AI) ची प्रमुख भूमिका आणि उपयोग :-

- 1) वायसा (Wysa) आणि वोबोट (wobot) यासारखे AI चॅटबोट्स कोणत्याही वेळी उपलब्ध असतात. ज्यांना तात्काळ माहितीची गरज त्यांच्यासाठी हे अनुभवी थेरपीस्ट म्हणून काम करतात . तसेच चिंता ताण तणाव कमी करण्यास मदत करतात
- 2) प्रारंभिक निदान आणि स्क्रीनिंग (Early diagnosis) (AI) अल्गोरिदम रुग्णांचे बोलणे लिहिण्याची पद्धत किंवा सोशल मीडियावरील क्रियाकल्पावरून नैराश्याची डिप्रेशन किंवा इतर मानसिक आजारांची सुरुवातीची लक्षणे ओळखता येतात.
- 3) वैयक्तिक उपचार प्रत्येक व्यक्तीची मनस्थिती वेगळी असते. (AI) डेटा चे विश्लेषण करून रुग्णांच्या गरजेनुसार उपचारांची योजना सुचवू शकते.
- 4) मूड ट्रॅकिंग (Mood Tracking) मोबाईल ॲपच्या माध्यमातून ए आय वापरकर्त्यांच्या दैनंदिन मनस्थितीचा मागवा घेते आणि तणाव वाढवणाऱ्या कारणांचा शोध घेण्यास मदत करते.

- 5) टेली मानस (Tele MANAS) सारख्या सेवा द्वारे तंत्रज्ञान ग्रामीण आणि दुर्गम भागापर्यंत मानसिक आरोग्य सेवा पोचवत आहे. तसेच या केंद्रामार्फत वीस प्रादेशिक भाषांमध्ये 24 तास मानसिक आरोग्यास सहाय्य दिले जाते.

कृत्रिम बुद्धिमत्तेचे फायदे :-

- 1) सहज उपलब्धता:-मानसोप चार तज्ञाची वाट न पाहता मदत मिळते.
- 2) गोपनीयता):- अनेकजण सामाजिक कलंकाच्या भीतीमुळे डॉक्टरकडे जात नाहीत.त्यांच्यासाठी (ए आय) गुप्तपणे मदत करते.

मर्यादा आणि आव्हाने :-

- 1) मानवी स्पर्शाचा अभाव ए आय थेट मानवी समुपदेशकाची जागा घेऊ शकत नाही .कारण त्यास भावनिक समज कमी असते .
- 2) माहितीची सुरक्षा रुग्णांच्या वैयक्तिक डेटाच्या गोपनीयतेबद्दल शंका व्यक्त केली जाते .
- 3) अत्यंत गुंतागुंतीच्या केसेस आत्महत्येचे विचार किंवा गंभीर मनोरुग्णांच्या बाबतीत ही (AI)चा वापर धोकादायक ठरू शकतो. तिथे तज्ञाची गरज असते थोडक्यात सांगायचे तर मानसिक आरोग्य व्यवस्थेचा ताण कमी करण्यासाठी आणि प्राथमिक उपचारास हे एक प्रभावी साधन आहे.मात्र मानवी उपचारांना पूर्ण पर्याय ठरू शकत नाही.

निष्कर्ष :-

मानसिक आरोग्य सेवेत कृत्रिम बुद्धिमत्तेचा वापर केल्याने मानवी क्षमता वृद्धिगत होऊन मानसिक आरोग्याचे संवर्धन होते.

संदर्भ:-

- 1) बोरुडे रा .र.(2008) संशोधन पद्धती शास्त्र ,पुणे विद्यार्थी गृह प्रकाशन.
- 2) देसाई बी आणि अभ्यंकर एस. सी. (2008) प्रायोगिक मानसशास्त्र आणि संशोधन पद्धती, नरेंद्र प्रकाशन पुणे.
- 3) Sing A.K.(2009) Test, Measurement and Research method in behavior science.
- 4) Stress and life (2000) MacMillan education.
- 5) World health organization (2014) Mental health. A state of wellbeing.
- 6) डॉ. शोभना अभ्यंकर, डॉ. अमृता ओक, डॉ.शीला गोळविलकर(2014)मानसशास्त्र वर्तनाचे शास्त्र पियरसन प्रकाशन.
- 7) मराठी मानसशास्त्र परिषद अंक 23 वा डिसेंबर २०१४ प्रकाशक म .मा. प.

□□□